

Prekmurska jezikovno-kulturna identiteta na prelomu prejšnjega stoletja in danes¹

*Hotimir Tivadar**

Povzetek

V članku predstavljamo prekmursko jezikovno-nacionalno situacijo v preteklosti in danes (mediji, šole) ter današnji odnos javnosti in prebivalcev med Muro in Rabo do (nekoč knjižne) prekmurščine in (sedanje knjižne) slovenščine. V članku smo predstavitev in analizo zapletene prekmurske jezikovno-kulturne situacije podkrepili z nazornimi navedki iz pomembnih znanstvenih in publicističnih del različnih avtorjev.

Ključne besede: venska teorija, prekmurščina, madžarščina, jeziki v stiku, prekmurska zgodovina, sociolingvistika

Abstract – Prekmurje's linguistic and cultural identity at the turn of the last century and today

In this article it will presented the Prekmurje language and national situation in the past and nowadays (media, schools) and the current attitude of the public and residents between Mura and Raba to (formerly literary) Prekmurščina and (current literary) Slovene. In the article, it is supported the presentation of the complex Prekmurje linguistic and cultural situation with vivid quotations from important scientific and journalistic works by various authors.

Keywords: Vendian theory, Prekmurščina, Hungarian, languages in contact, Prekmurje history, sociolinguistics

Absztrakt – Muravidék nyelvi és kulturális identitása a múlt század fordulóján és napjainkban

A fenti tanulmányban bemutatásra kerül a muravidéki nyelvi és nemzeti helyzet a múltban és napjainkban (média, iskolák), valamint a közvélemény és a Mura és Rába közti lakosok jelenlegi attitűdje a (korábbi irodalmi) prekmurščinával és a (jelenlegi irodalmi) szlovénnal kapcsolatban. A tanulmány a Muravidék

* *Oddelek za slovenistiko, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si*

1 Raziskovalni program št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave) je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

összetett nyelvi és kulturális helyzetének bemutatását különböző szerzők fontos, tudományos és publicisztikai munkáiból származó idézetekkel támasztja alá.

Kulcsszavak: Vend-elmélet, prekmurščina, magyar nyelv, kontaktusnyelvek, Muravidék története, szociolingvisztika

Uvod o narodu kot spontani skupnosti in posebnosti Prekmurja znotraj slovenskega prostora

V slovenskem in tudi mednarodnem jezikoslovju je prekmurska identiteta pogosto izpostavljena kot slovenska posebnost. Posebej sta izpostavljena prekmurski knjižni jezik in avtonomnost knjižnojezikovnega razvoja prekmurske kulture in jezika. Na prelomu 20. stoletja je bila ta posebnost s t. i. vendsko teorijo izrabljena za asimilacijsko politiko takratnih madžarskih politikov preko izpostavljanja neslovenskosti nemadžarske, vendske, tj. slovenske, v Prekmurju prevladujoče kulture, kar je imelo velike asimilacijske učinke tudi v nekoč skoraj povsem slovenskem Porabju. Pred letom 1919 in razbitjem dežele med Muro in Rabo, kjer so živeli Slovenci in tako gospodarsko kot kulturno pripadali skupni najvzhodnejši slovenski regiji, je bil ta prostor naravno (a priori) večkulturni in s tem tudi večjezikovni. V zadnjem času se v sodobni sociološki in zgodovinski znanosti ter sodobni družbi poudarja multikulturalnost, obenem pa problematičnost nacionalističnega diskurza, ki je posledica obravnave naroda na podlagi nemške filozofije »Blut und Boden«, znotraj katere je narodna povezanost posledica istega rodu (prim. Škiljan 2002: 192, Peti Stantič 2008: 68), v skrajni obliki potem celo iste rase, kot se je zgodilo v nacionalsocializmu. In na pojem naroda se veže tudi jezik, predvsem njegova standardizirana oblika, knjižni oziroma standardni jezik. Razpravljanje o narodu je načeloma ideološko, saj gre za zavestno poenotenje pripadnikov določenega jezika in kulture okoli življenja in ustvarjanja v eni skupnosti. Jezik, ki je sredstvo sporazumevanja, tj. vstopanja v odnos z drugim, je načeloma spontano izrazno sredstvo, s katerim v prvi vrsti posredujemo informacije, obenem pa izražamo tudi svoja čustva.

Jezik je obremenjen s čustvenostjo (osebni vidik), poleg tega pa v procesu poenotenja in ustvarjanja večje skupnosti tudi z ideološkostjo, ki je vezana na verski (prve slovenske knjige in pisci) in kasneje tudi na narodnoknjižni vidik: narodnost kot pripadnost neki skupnosti nasproti drugi skupnosti lahko pripelje do skrajne oblike »ljubezni« do naroda in nacionalizma, ki ga razumem kot izpostavljanje lastnega naroda na račun drugega; v skrajni obliki to pripelje do vojne, asimilacije in v še skrajnejši obliki do izginotja določene skupnosti. Še posebej na obmejnih območjih moramo biti zelo previdni in vključevalni, upoštevajoč tudi druge jezike, s katerimi smo v stiku.

To velja tudi za pokrajino med Muro in Rabo, ki je predstavljala robno ozemlje najprej madžarske kraljevine, nato pa tudi Kraljevine SHS, danes pa je razdeljena na Prekmurje in Porabje po razvodnici med Muro in Rabo. Bistvo prekmurske etnojezikovne situacije je bilo in je sobivanje različnih jezikovnih skupnosti, od Romov, Judov, Madžarov, Nemcev (oziroma Avstrijcev), Hrvatov do Slovencev, ki so se z izjemo judovske skupnosti – in žal le z izjemo judovskih pokopališč in edino prekmursko sinagogo v Lendavi² – vsaj kulturno ohranila vse do danes.

O Prekmurju, Pomurju in slovenstvu

Prekmurje je (bilo) kot posebno družbeno in tudi naravno okolje v slovenskem prostoru po letu 1945 pogosto pojmovano kot samostojna enota, ločena od preostalega dela Slovenije. Kljub temu, da je izraz Prekmurje oziroma Pomurje nastal šele po priključitvi leta 1919, kot izpostavljajo nekateri zgodovinarji in geografi (Klemenčič 2009, Zupančič 2009), ki so se ukvarjali s prekmursko zgodovino in tudi sedanostjo, je Prekmurje pogosto podedovan spomin za sinonim Prekmurja kot nerazvite pokrajine (Kerec 2019). Ta stereotip se je sicer v preteklosti spodbujal tudi preko najrazličnejših zakonov, namenjenih spodbujanju gospodarstva v Prekmurju (zadnji tak je bil v letih 2010–2019, Tivadar 2020a: 572), podobno se zdaj dogaja ob spodbujanju slovenske manjšine v Porabju (obisk predstavnikov gospodarskega ministrstva slovenske manjšine v Porabju in Prekmurju; <https://www.sta.si/2913576/pocivalsek-s-szijjartom-o-skupnem-skladu-za-razvoj-narodnostno-mesanea-obmocja>). Najintenzivneje so o odrinjenosti pričali dogodki ob priključitvi leta 1919, ko je bilo Prekmurje priključeno s strani jugoslovanske vojske, pod poveljstvom srbskih častnikov, ki so za razliko od slovenske vlade slovansko govoreče prekmurske odposlance v Ljubljani sprejeli za svoje (več v Tivadar 2020b). Kasneje se je po letu 1919 preko uveljavljanja slovenskega šolstva in slovenskega knjižnega jezika, ki ga je prekinila madžarska okupacija 1941–1945, Prekmurje vse bolj tako kulturno kot tudi upravno vključevalo v slovenski prostor. Ob tem pa se je izgubljal nekoč knjižni prekmurski jezik, ki je nekaj časa še živel v Kleklovih *Novinah* in *Marijinem ogračku* (prim. Haramija 2019). Vsekakor lahko danes zatrdimo, da je prekmurščina v Prekmurju preživela in v zadnjem času ponovno oziroma še vedno prevzema tudi nekatere govorne položaje knjižnega jezika, predvsem pa je interes

2 Murskosoboška sinagoga je bila porušena leta 1954 (več glej https://www.kamra.si/print.html?item_id=57721&tmpl=print), podobno usodo pa je doživela tudi judovska šola v Lendavi, ki se je morala leta 1999 umakniti velikemu novemu kulturnemu domu. Zakaj niso ohranili in obnovili tega edinstvenega kulturnega judovskega objekta v Prekmurju, se nihče niti več ne sprašuje, na spletni strani boste našli le na kratek opis: »Stavba je dolga leta propadala, konec 90. let pa so jo porušili.« (<https://sinagoga.gml.si/zidovska-sola-v-lendavi/>) Dolga leta sta propadala tudi sinagoga in lendavski grad, ki pa sta danes obnovljena.

mladih sorazmerno šibek. Tudi madžarščina je v prekmurskem okolju na celotnem dvojezičnem območju ob meji še vedno živa in jo uporabljajo tudi uradni predstavniki slovenskih državnih institucij, npr. župani dvojezičnih občin, direktorji podjetij in zavodov itd. (glej arhiv oddaje *Hidak*, RTV SLO).

Vendi, Prekmurci, Slovenci in slovenski jezik

»Madžarski tisk to območje napačno imenuje 'Vendvidék', ki je v preteklosti označeval celotno Prekmurje, prebivalce pa 'Vend'. Posebni odlok sveta Železne županije je leta 1981 odpravil izraz 'Vend', priporočil pa uradni naziv 'Slovenec', v madžarščini 'Szlovén'. Porabski Slovenci zase pravijo, da so «Slovenge, Slovenje», «ge drá se Slóven, Slovenec» (Kozar-Mukič 1984: 7).« (Hirnök-Slavec 2019: 32)

Vendska teorija je bila na Slovenskem v jezikoslovno-etnološki strokovni javnosti dokončno zavržena konec 20. stoletja v polemiki, ki jo je sprožil Vilko Novak (glej Tivadar 2021). Paradoksalno je takrat bilo, da so se madžarski polemiki, predvsem zgodovinarji do vendskosti sicer načeloma distancirali, obenem pa spodbujali določene venske oziroma protislovenske teorije s poimenovanjem Prekmurja kot venske krajine (Vendvidék). Vendi v madžarščini in madžarski zgodovini pomenijo slovensko govoreče Prekmurce, ki so opredeljeni kot »nekakšen prehod med Zahodnimi in Južnimi Slovani«. (Göncz v Novak 2021: 143) Tudi do tovrstnih opredelitev bi se madžarski zgodovinarji morali distancirati, vendar večkrat raje poudarjajo trianonsko bolečino in krivično razmejitve. Poimenovanje območja med Muro in Rabo kot Vendvidék sicer priča o tem, da so na tem območju očitno večinsko živeli Slovenci, v madžarščini poimenovani kot Vendi. Velik problem Prekmurja in tudi madžarščine je vezanost kulture in jezika na nekoč veliko skupno kraljestvo, ki pa je že stoletje razdeljeno med več držav. Kako dolgotrajen je bil ta proces tako v kulturi, politiki kot v jeziku, priča šele v zadnjih desetletjih izpostavljena detrianonizacija madžarščine in večje upoštevanje tudi lokalnih različic, vključno s prekmurskim madžarskim jezikom (več o tem v Kolláth-Kruzslíc-Gaál 2021).

Trianonska meja je zarezala v to enotno medrabskomursko pokrajino in na obeh straneh meje pustila slovensko oziroma madžarsko manjšino. Obe manjšini sta še danes, 100 let po trianonski razmejitvi, prisotni v obeh državah, vendar je občutna razlika v rabi jezika – slovenskega jezika, še posebej porabskega (narečnega), je v Porabju zelo malo, v bistvu obstaja le v uradnih govornih položajih (slovenski knjižni jezik) in kot posebnost pokrajine (*pokrajinska lingvistika*). Porabci na priključitev zato upravičeno gledajo kot na dogodek oziroma dogodke, ki jih ne moremo/morejo praznovati, kar sem pred leti že izpostavil kot polemično vprašanje v *Pomurskem vestniku* (Tivadar 1997 (14. 8. 1997): 29). V tem časopisnem članku sem izpostavil izgubo

takrat večinsko slovenskih območij v Porabju, na Primorskem in Koroškem, ki so po prvi svetovni vojni pripadla Madžarski, Italiji in Avstriji.

Praznovanje dogodkov po prvi svetovni vojni je še posebej v mursko-rabski krajini zelo boleče. Moj osnovni pomislek leta 1997 je bil mišljen tudi kot opozorilo na spornost praznovanja prireditve neposredno po maši in slavljenja vkorakanja srbske vojske v Prekmurje, vse to je v naslednjih letih prineslo veliko ideologije in tudi nasilja. Pri objavi je bilo s strani urednika izpuščenih nekaj pomembnih stavkov na koncu mojega članka o pomenu večkulturnosti in občutljivosti večinskega slovenskega prebivalstva do madžarske manjšine. Brez moje vednosti in zaradi (tabloidnega) interesa časopisa pa je bil ustvarjen polemični naslov z velikimi črkami (»Je to pravi datum za praznovanje?«), s katerim je bilo izbrisano osnovno sporočilo – želja po strpnem življenju znotraj nove evropske povezave, kamor smo kasneje skupaj z Republiko Madžarsko tudi vstopili. Na srečo je bil ohranjen vsaj spravljivi zaključek, naj sestavek ne bo spolitiziran in naj bo osnova za prijateljski pogovor (Tivadar 1997: 29). O možnostih manipulativnosti takratnega časa konec drugega tisočletja govori tudi uvrstitev članka na konec, med Napovednik, medtem ko je *Pomurski vestnik* objavljal serijo prispevkov Vilka Novaka, zbranih v monografiji (Novak 2021) ob knjigi Tiborja Zsige *Muravidéktől Trianonig*, enega tudi v tej številki (Novak, Vestnik 14. 8. 1997: 7). Tovrstno objavljanje je (bilo) v stilu tabloidizacije časopisov, ki so si prizadevali za večjo branost, kar so želeli doseči s kričecimi naslovi in spodbujanjem konfliktov.

Ta primer izpostavljam kot primer napačnega upravljanja z jezikom in kulturo v slovenski pokrajini ob Muri, kar je privedlo do nepotrebnih konfliktov, ki niso koristili niti slovenski niti madžarski skupnosti (več o tem tudi v dopolnjeni drugi izdaji večavtorske knjige *Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja* (2021), s katero smo znanstveniki želeli izpostaviti zavezanost vsebini in objektivnosti, kar pa ne izključuje jasnih misli ter tudi obsodbe nestrpnih dejanj in napak).

O nacionalnem vprašanju v Prekmurju in negativni ter manipulativni vlogi venske teorije govori naslednji citat V. Novaka: »Knjige o vsem tem [slovenskosti Prekmurcev, evangeličanov in katolikov] so na naši slovenski strani že davno napisane: *Abecearium Szlowe(n)szko* ... 1725; M. Sever piše leta 1747: *Lüblénomi szlovensz-komi* Náriodi ... Števan Küzmič leta 1771: *Nouvi Zákon ... na sztári szlovenszki jezik obrnyeni* (Zsiga teh imen in del ne pozna); Mikloš Küzmič ... *Okrogline szlovenszke* ... pa Jožef Košič, ki bi mogel Vogrom tóliko povedati, piše »od naše **slovenščine** ...« itn. pa do *Mikolove* Domovine leta 1920. Leta 1922 v Budimpešti: Domovina: mészecsne novine za **szlovenszki** národ itn.

»In ta slovenščina, recimo v prekmurski obliki, je moja in nas vseh **materinščina**. In ko bi nam kdo mater opsoval, kako bi mu odgovorili? Najbrž ogorčeno. Lendavski neobčutljivi kritiki bi nam rekli, da smo grobi ('durva hangvételű'), ne tistemu nesramnežu, ki je psoval. Če kdo reče, da se moja materinščina razlikuje od **slovenščine**, je zame grob in vse podobno.« (Novak 2021: 77)

Novak je ostro protestiral proti Zsigovi knjigi o trianonski meji v Prekmurju (Zsiga 1996) zaradi svoje zaskrbljenosti nad usodo Porabja, na kar je opozarjal že leta 1931, kot piše njegova diplomantka Marija Kozar Mukič: »Zadovoljen bom, če izve nekaj Slovencev za ta pozabljeni kot naše zemlje, zakaj premnogokrat sem se imel priliko prepričati, da naši ljudje za rabske Slovence sploh ne vedo ... Še je čas, da nas le ne prehiti!« (cit. po Novak 2021: 32)

Asimilacijska politika madžarske države v 19. in 20. stoletju in nepodpora slovenske matice v 20. in 21. stoletju sta ob vseh drugih negativnih demografskih in gospodarsko-političnih dejavnikih slovensko porabsko skupnost in rabo slovenskega jezika praktično povsem uničili (o izgubi slovenstva piše tudi Perger 2016). Zato se moramo distancirati od različnih nacionalističnih teorij in misli, ki bi škodile razvoju katere koli kulture in jezika.

Manipulativnost vendske teorije, ki se je pojavila konec 19. stoletja, dodaten zagon pa je dobila v letu pred 1919 in v letih 1919–1945 po »izgubi« Prekmurja s strani nove madžarske države, se najbolje pokaže na primeru razvoja nacionalne identitete med Prekmurci v ZDA. Kot pišejo v pismu ameriškemu predsedniku Woodrowu Wilsonu, se je madžarska vlada posebej trudila, da bi bili duhovniki, poslani v Ameriko, promotorji vendskosti med Prekmurci v ZDA, ki bi Prekmurce prepričali, da so Vendi, in ne Slovenci (Stephen Antalics, *Odmevi*, 17. 8. 2021, prispevek »Kako so prekmursko identiteto ohranili izseljenci v ZDA?«, dostopno na: <https://www.rtv slo.si/4d/arhiv/174798762?s=tv>). O vendski teoriji v ZDA in v Prekmurju ter Jugoslaviji in Madžarski je natančno pisal Antalics (1998), ki izpostavi nacionalistično vlogo vendstva, saj promocija vendskosti sovpadajo z razrastom nacionalističnih gibanj, ki so se v Prekmurju posebej intenzivno razvijale v začetku 20. stoletja, ko je med in po prvi svetovni vojni razpadala Avstro-Ogrska monarhija.

V omenjenem časopisnem članku leta 1997 sem izpostavil tudi porabsko tragično usodo in asimilacijo, ki sta sledili dogodkom po prvi svetovni vojni in odločitvi za prvo jugoslovansko državo, Kraljevino SHS: »Zaradi takšne odločitve je Korošcev na severni strani Karavank in Porabcev le še za eksotiko, v radgonskem kotu in na (sedaj) avstrijskem Štajerskem pa slovenske skupnosti praktično ni, čeprav je priznana po avstrijski ustavi.« (Tivadar 1997: 29)

Nepraznovanje dogodkov leta 1919 še danes problematizirajo tudi porabski Slovenci (Andrea Kovacs), ki so bili tudi ob stoletnici priključitve Prekmurja dokaj zapostavljeni: »Trianonska pogodba za nas ne more biti praznik. Naši predniki v Porabju so imeli v Prekmurju sorodnike, znance in prijatelje, z njimi so živeli in govorili isti jezik. Resda v Avstro-Ogrski, nova meja pa jih je od njih ločila, saj so postali del kraljevine SHS. Porabci so bili tako v povsem novem položaju, saj so izgubili tudi pisatelje, učitelje, duhovnike, profesorje, uradnike. Prišli so uradniki iz Madžarske in začela se je asimilacija, ki traja še danes.« (Kovacs 2019)

Pomenljiv je tudi naslov tega intervjuja s predsednico Zveze Slovencev na Madžarskem Andreo Kovacs, »Priključitev ne more biti praznik«. Na trditev novinarja, da so jo Porabci odnesli slabše kot Madžari v Prekmurju, vodja slovenske porabske skupnosti izpostavi: »Ja, Porabje je postalo hermetično zaprta pokrajina. Proti Avstriji, kjer je bil drugačen politični sistem, kapitalizem, in proti Jugoslaviji, zaradi informbiroja, je bila železna zavesa, dobili smo minsko polje. To je bil pas desetih kilometrov od meje, kar pomeni, da je bilo celotno območje, kjer so živeli Slovenci, zaprto. Sem ni smel nihče priti, o kakšnem razvoju ni bilo niti za pomisliti, ta pokrajina na Madžarskem sploh ni obstajala. Je pa res, da je zaprtost ogromno pomenila za ohranitev porabščine.« (Kovacs 2019)

Večina pouka in varstva v vrtcih danes sicer poteka v knjižni slovenščini, tako je slovenskega jezika dejansko več: »Zdaj imamo v vrtcih in na šolah asistente, ki poučujejo, a ne govorijo madžarsko. Tako so se naši otroci prisiljeni pogovarjati v slovenščini in ti asistenti so med mladimi zelo priljubljeni. Mogoče bodo oni prevzeli takšno vlogo, kot so jo nekoč duhovniki, saj otrokom odpirajo vrata za aktivno komuniciranje v slovenščini, da bodo lahko začeli tudi razmišljati v slovenščini. Šele takrat bomo morda malo ublažili to asimilacijo.« (Kovacs 2019)

Pri tem Kovacseva izpostavlja pomen gospodarstva, razvoja kmetijstva in s tem tudi turizma, zavzema se za »madžarski model«, ko bi matična, tj. slovenska država, izdatno podprla slovensko manjšino v Porabju kot Madžarska madžarsko v Prekmurju. Toda Porabci ob prazniku združitve Prekmurskih Slovencev s slovensko matico ne dobivajo niti vabil na proslave: »Porabje in Prekmurje sta pravzaprav ena pokrajina, zato je bolj kot proslave pomembno, da dnevno sodelujemo s prekmurskimi župani na vseh področjih. Skratka, skupno življenje je bolj pomembno, kot pa da se pokažeš tu pa tam. In kolikor vem, vabil na praznovanja priključitve nismo dobivali ...« (Kovacs 2019)

Porabsko narečje danes

Dolgo časa je bilo porabsko narečje del severnega prekmurskega narečja, spadalo je h goričkim govorom; še Rigler v 70-ih letih 20. stoletja zapiše: »Prekmurščino delimo na tri govore: severni, osrednji in južni. [...] Porabje štejemo k severnemu govoru, kajti prevelikih svojih posebnosti Porabje nima.« (Rigler 2001: 375; prim. Tivadar 2012a) Ob tem sicer poudarja, da se bodo zdaj te razlike večale, kar je (bilo) lepo razvidno tudi v publicističnem jeziku (primer časopisa *Slovensko Porabje*). Teoretično gotovo še lahko najdemo nekaj govorcev starega »domanjega jezika«, kot pravijo Porabci svojemu narečju, ki ga dialektološko danes zaradi specifičnosti in različnosti opredeljujemo kot podnarečje prekmurskega narečja. Vendar je za porabsko narečje s stališča naravnega razvoja jezika prepozno, saj že srednja generacija o zahtevnejših temah govori madžarsko, mlajši pa ali madžarsko ali knjižno slovensko: »Res je, da se družine v Porabju vedno težje odločijo, da bodo otroke naučile slovensko. Porabsko narečje tako odstopa od knjižne

slovenščine, da se lahko v njem mladi sporazumevajo samo s starši in starimi starši, med sabo in z vrstniki v Sloveniji pa ne. Večina Porabcev ne zna knjižno slovensko, zato otrok ne morejo naučiti standardnega maternega jezika. Otroci, ki se naučijo knjižno slovensko, pa se ne morejo pogovarjati s starši in starimi starši, ker ti ne razumejo knjižne slovenščine. [...] Porabsko narečje večinoma govorita srednja in starejša generacija. Če je tema zahtevnejša, so se prisiljeni pogovarjati madžarsko, ker starinsko porabsko slovensko narečje ni dovolj prilagojeno za sporazumevanje v 21. stoletju. Prehod iz narečja v knjižno slovenščino bi moral biti postopen, kot v Prekmurju po priključitvi SHS leta 1919. V Porabju tega prehoda ni bilo, ker nas je leta 1920 postavljena državna meja ločila od prekmurskih bratov. Nismo imeli možnosti, da bi postopno prevzeli sodobne izraze iz knjižnega jezika v porabsko narečje. Iste probleme imajo tudi druge manjšine.« (Kozar-Mukič v Pojbič 2019)

Slovenska dnevna poročila in oddaje običajno zelo redko poročajo o slovenskem Porabju, ponavadi pa s podobno alarmantnimi naslovi intervjuja kot »Manjšina v Porabju je v kritičnem stanju«, objavljenega v *Delu* ob stoletnici združitve Prekmurskih Slovencev z matičnim narodom (sicer parafraza Franceka Mukiča, ko je hotel ponazoriti težko situacijo v Porabju in pobudo, da mora v tem težkem položaju tudi slovenska država od zunaj pomagati k izboljšanju gospodarskega in s tem tudi jezikovno-kulturnega položaja slovenske porabske manjšine): »Pravi čas je za obrat. Že dolgo pričakujemo, da bodo v Porabju postavili kakšen proizvodni obrat podjetja iz Slovenije ali da se bo pojavila možnost za zaposlitev v sosednjem Prekmurju. To bi bila spodbuda za ponovno učenje slovenščine. Ker pa take motivacije s slovenske strani ni, je porabska mladina prisiljena delati v Avstriji. Če bi mladi dobili službo, v kateri uporabljajo slovenščino (narečje ali knjižni jezik), bi jih to spodbudilo k uporabi slovenščine, s čimer bi se krepila tudi njihova slovenska samozavest.« (Kozar-Mukič v Pojbič 2019)

Porabski humanisti, kot sta etnologinja Marija Kozar Mukič in novinar ter pisatelj Francek Mukič, se namreč zavedajo, da brez gospodarske podpore, ki bo zagotavljala življenje v Porabju, ne more biti tudi razvoja jezika in ohranitve slovenske kulture.

Nekdanja združenost in sedanja ločenost Prekmurja s slovenskim Porabjem

Prekmurje in Porabje sta bila nekoč združena v enotni pokrajini med Muro in Rabo, kar zasledimo v prej omenjenem Riglerjevem citatu (*jezikovni vidik* pred popolno ločitvijo Porabja od neporabskega dela Prekmurja); skupno zgodovino in kulturo izpostavljajo predvsem etnologi in Porabci (Novak, Kovacs in Kozar-Mukič; *etnološko-gospodarski vidik*). Načeloma je danes v splošni zavesti Prekmurje (brez Porabja) povsem samosvoja pokrajina, ki se je še posebej od leta 1945 povezovala s prleškim delom v enotno pokrajino Pomurje. Pomurje je zajemalo območje mest tega območja,

ki so bila takrat velike in edine občine: Murska Sobota, Lendava, Ljutomer in Gornja Radgona. Po demokratizaciji leta 1991 se je to območje ponovno intenzivneje razdelilo na Prekmurje in Prelekijo ter na mnogo manjših občin.

Prekmurska zavest se je po letu 1991 krepila tudi z omenjanjem zelo kratkotrajne in območno še bolj omejene prekmurske oziroma Mürske republike Vilmoša Tkalca, ki ima v določenih, predvsem subkulturnih dejavnostih še danes mitološke razsežnosti (več o tem že v Tivadar 2020b: 160–161). Podobno nekritično se v prekmurski javnosti obravnava t. i. vendskost,³ pri čemer večina razpravljavcev predvsem na družbenih omrežjih ne pozna dejstva, da so bile prekmurske knjige med Muro in Rabo že v 18. stoletju poimenovane kot »szlovenske«, napisane v »szlovenskem« jeziku (več v Škafar 1978). Po letu 1945, še posebej po informbiroju leta 1948, se je Porabje tudi fizično povsem ločilo od preostalega dela Prekmurja in zato se je kmalu začel samostojni kulturni razvoj Porabja in Prekmurja, tudi jezikovno. Ločenost Porabja od ostalega dela Madžarske in omejitve priseljevanja Madžarov je sicer to območje, predvsem večinsko slovenske vasi ob meji, vsaj minimalno ohranilo slovensko porabske, saj se je lahko znotraj te dokaj izolirane skupnosti uporabljal in tako ohranjal slovenski jezik; to se je z demokratizacijo in večjim priseljevanjem madžarsko govorečih prebivalcev v Porabje spremenilo. Zaradi ločenosti od jugoslovanskega oziroma slovenskega dela Prekmurja pa je celotno ozemlje ob meji začelo izumirati, kar je vplivalo tudi na izgubo slovenske kulture in jezika, to pa je vse do 80. let prejšnjega stoletja intenzivno podpirala madžarska državna oblast, tudi preko spodbujanja vendlstva in ločevanja Porabskih Slovencev od preostalega dela Prekmurja. V porabskih vaseh je na podlagi popisa iz leta 1930, ko je narodnost še bila upoštevana, živelo več kot 4000 Slovencev (Mukič-Kozar 1982: 73). Županijski popisi prebivalstva leta 1943 in 1960 niso upoštevali narodnosti, opazno pa je, da se je število prebivalstva manjšalo – leta 1960 je bilo v Gornjem Seniku 1321 prebivalcev, leta 1930 pa 1489. Pomemben delež Slovencev je bil tudi v Monoštru, in sicer sredi 20. stoletja 1470 od 5403 prebivalcev (Mukič-Kozar 1982: 74).

Pomen vere in duhovnikov za ohranitev slovenske kulture med Muro in Rabo

V zadnjem času je bilo izpostavljeno delovanje prekmurskih katoliških duhovnikov za združitev Prekmurja s preostalim delom slovenskega narodnega prostora (predvsem delovanje Slaviča, Jeriča in tudi Kovačiča). Tudi v Porabju je bilo zelo pomembno delovanje duhovnikov. Vse do leta 1981 so imeli maše in druge verske slovesnosti v slovenščini v gornjeseniški in števanovski župniji, od leta 1981 pa samo v gornjeseniški, in sicer vse do smrti župnika Jánosa Kùharja leta 1987. Ob dvajsetletnici njegove smrti so v

3 Pozitivna izjema je prej navedeni prispevek RTV Slovenija (2021), kjer tako voditelj kot novinar z gosti opozorita na manipulativnost opredelitve slovensko govorečih Prekmurcev kot Vendov (»Kako so prekmursko identiteto ohranili izseljenci v ZDA?«, dostopno na <https://www.rtvsllo.si/4d/arhiv/174798762?s=tv>).

slovenski javni prostor prišle naslednje misli Petra Kuharja: »Kot slovenskega duhovnika je Jánoša Kúharja vsaka, ne le povojna madžarska komunistična oblast štela za še posebej nevarnega. Nedvomno je prav on zaslužen, da je slovenska beseda v Porabju obstala in v skromni meri živi še danes, v cerkvi in v šoli. Dolga desetletja je bil slovenski napis nad prezbiterijem v tamkajšnji cerkvi (Tebe Boga hvalijo vsi narodi) ob podobi sv. Cirila in Metoda edino, kar je slovenskega (lahko rečemo, da tudi slovanskega) bilo mogoče videti na javnem prostoru v Porabju in po vsej Madžarski. [...] Z današnje perspektive je po svoje težko razumeti, kako pomembno vlogo pri ohranjanju slovenske besede na Madžarskem je imel Jánoš Kúhar, sicer rojen v vasi Gradišče pri Murski Soboti. Razen otroštva je vsa leta živel in vse šole, tudi bogoslovje, končal na Madžarskem, kakor je bilo pač nekoč edino možno, vendar je od mladosti dalje, tudi po zaslugi in zgledu svojega domačega duhovnika v Tišini in slovitega prekmurskega narodnega buditelja dr. Franca Ivanoczyja, ostal zvest slovenstvu in svojemu duhovniškemu poslanstvu – delu za ljudi v domači cerkvi in zunaj nje. Prav zaradi takšne drže, dejavnosti in doslednosti, tudi usode, so mu rekli, da je porabski Čedermac.« (Kuhar 2007)

Pri tem je treba omeniti, da je Kúhar, ki je prihajal iz Prekmurja, ohranil preglašeni ü, kar je večina Prekmurcev po letu 1919 poknjžila in zaradi pragmatičnih (tipkografskih) nagibov opustila. Od leta 1987 v Gornjem Seniku stalnega slovenskega duhovnika ni (razen kratek čas župnikovanja takrat mladega Ferenca Merklja), zato so se zmanjšali tudi bogoslužje in verski obredi v porabščini (in knjižni slovenščini). Danes pri slovenskem bogoslužju pomagajo duhovniki iz Prekmurja, iz Markovcev (Dejan Horvat) in tudi iz novoustanovljene murskosoboške škofije. Mogoče bo v prihodnosti bolje, saj naj bi se novi gornjeseniški župnik, sicer madžarsko govoreči, tudi pod vplivom aktualnega vodstva Cerkve v Sombotelu učil slovenskega jezika, v katerem naj bi tudi maševal (vir: pogovor z Martinom Ropošem, porabskim lokalnim politikom, 19. 12. 2022 v Monoštru).

Porabščine pa je tako v verskem kot tudi siceršnjem javnem in zasebnem življenju z vsakim umrlim starejšim Porabcem in Porabko manj – svetla izjema je verjetno prav omenjena družina Mukič in še nekaj znanih družin v Štefanovcih (Holec) in Verici (Doncsecz). Večina verskih dejavnosti pa danes tako v Prekmurju kot v Porabju poteka v knjižnem jeziku.

Slovenska in madžarska identiteta v pokrajini med Muro in Rabo

V tem poglavju želimo v smislu medsebojnega spoštovanja izpostaviti pomen zavedanja lastne narodne identitete in ideološko preobremenjenost glede postavljanja meja med obema narodoma. Nerazumevanje obeh kultur in jezikov je bilo pogosto krivo za nesporazume in tudi nacionalne napetosti med obema večinskima narodoma, še posebej v ideološko in narodnostno napetem koncu 19. stoletja in prvi

polovici 20. stoletja, ko so oblastniki celo preseljevali oziroma kulturno zanikovali obstoj druge kulture. V slovenskem primeru je bilo v ospredju širjenje slovenske kulture (tudi preko Mohorjevih knjig) v celotni pokrajini med Muro in Rabo – o tem je v svojih spominih obširno pisal Ivan Jerič (Jerič 2019). Zanikanja madžarske kulture s strani slovenskih narodnih buditeljev ni zaslediti, res pa so poudarjali osvoboditev izpod »robstva«, tj. suženjstva (Jožef Klekl st., *Novine*, 17. avgust 1919). Tudi znotraj priključitvenih dotrianonskih aktivnosti slovenskih prekmurskih narodnih buditeljev je bila v ospredju ohranitev narodnostnih in jezikovno-kulturnih pravic. Na obeh straneh je bilo sicer dosti nacionalnih trendov in tudi nasilnih dejanj, ne nazadnje je bila tudi priključitev 12. avgusta 1919 vojaško zavzetje Prekmurja (brez Porabja) s strani vojske SHS (več o teh vojaških in upravnih ter drugih okoliščinah v času 1918 in 1920 v Šiftar 1989). Trianonska pogodba je madžarsko upravno (fevdalno) ozemlje skrčila praktično na vseh robovih Ogrske, zato je to dejanje upravičeno označeno tudi kot t. i. trianonska krivica oziroma bolečina, ki se kaže v zgodovinskih razpravljanih na prelomu 3. tisočletja (več v Novak 2021). Mnogo madžarskih prebivalcev je ostalo zunaj novonastale madžarske države, med drugim tudi ozemlje med Pincami in Hodošem, tj. vzhodni del Prekmurja. Vendar se prepogosto izpostavlja samo število madžarskega prebivalstva, pozablja pa se na zelo manipulativne podatke glede narodnosti in na dejstvo, da je bila madžarska politika konec 19. stoletja izrazito nacionalistična (Lažeta 2019), kar še danes velja vsaj za nekatere madžarske parlamentarne stranke (primer Jobbika in tudi Fidesz). Govorjenje o trianonski razmejitveni krivici zanika dejstvo pomadžarjevanja znotraj madžarske krone konec 19. stoletja in v 20. stoletju. Primer: tudi zunaj Porabja so bila desno od razmejitvene črte, tj. izven tradicionalnih porabskih vasi, v rabi slovenska poimenovanja, npr. Črejtnik (madžarsko Csörötnek), Krčica (madž. Kercica), Kradanovci (madž. Kondorfa), Koloča (madž. Kalocsa), Soboška ves v Železni županiji (madž. Magyarszombatfa) in v Zalski županiji (Zalaszombatfa), pa vse do večjih mest s slovenskimi imeni, npr. Lentiba (madž. Lenti), Letina (madž. Letenye), Sombotel (madž. Szombathely) in Kermendin (madž. Körmend), kar priča o prisotnosti slovenskega prebivalstva. Obmejno območje vzdolž madžarske meje je bilo večjezično – uradni jezik je bil madžarski, jezik ljudstva pa še posebej na podeželju predvsem slovenski. Takšna je bila tudi Lendava z okolico, ki je bila v mestu po doslej znanih podatkih pretežno madžarska, medtem ko so bile vasi pogosto manj madžarske, poseljene s slovanskimi prebivalci, kot npr. Lendavske in Dolgovaške Gorice, kjer so bili večinsko slovenski prebivalci.⁴

4 Paradoksalno je, da se v sodobni predstavitvi lendavske občine ne pojavljajo slovenska poimenovanja zaselkov v Lendavskih Goricah, čeprav so tam večinoma živeli in še večinsko živijo Slovenci (Just-Lainšček 2005: 133).

Madžarska fevdalno-meščanska identiteta in slovenska etnološko-kulturna identiteta

Obema narodoma v Prekmurju je skupna velika navezanost na svoj knjižni jezik, preko katerega sta ustvarjala tudi narodno identiteto. Pri tem je pri madžarskih narodnostnih politikih in drugih kulturnikih pogosto izpostavljanje časa Avstro-Ogrske:

»Kljub različnim neizmerno bogatim zgodovinskim obdobjem se najraje vračamo v čas avstro-ogrške sprave in razvoja meščanstva. To je bil v 'dolnjelendavskem okraju' čas gospodarskega, kulturnega in duhovnega razcveta, bogatega družabnega življenja, močne judovske skupnosti in pravega sožitja. Tudi nam vojne niso prinesle nič dobrega, še posebej ne tiste v 20. stoletju. Z njimi so se spreminjale meje in oblastniki, ljudje pa so odhajali: v izgnanstvo, na fronto, na sezonsko delo. [...] Po drugi svetovni vojni je v drugi polovici 20. stoletja naftna industrija odprla Lendavi in okolici nove razvojne možnosti. Življenje je postajalo lažje in okolje zanimivo tudi za kadre od drugod. Razvoj dogodkov pa nam ni bil posebej naklonjen zaradi 'železne zaves', ki je začasno prekinila naravne povezave z Madžarsko.« (Anton Balazek v Just-Lainšček 2005: 10)

Meščanski razvoj še posebej po uvedbi dualizma leta 1867 izpostavljajo predvsem lendavski madžarski zgodovinarji, ki kritizirajo razvoj po letu 1945: »Po letu 1945 se je razvojna in družbena strategija Lendave in sploh pokrajine ob Muri ter širše regije znatno spremenila. Odtlej ne moremo več govoriti o meščanstvu in meščanskih vrednotah, saj je bil eden osnovnih ciljev enopartijskega sistema njihovo popolno izničenje. Ker pa je meščanstvo v prejšnjih desetletjih v mestu pustilo pregloboke korenine, jih viharji zmedene zgodovine 20. stoletja niso mogli do konca izrjaviti in takšna 'prizadevanja' niso v celoti uspela. Hkrati sta gospodarski razvoj v drugi polovici 20. stoletja, ki je delno temeljil na rafineriji Nafta, in družbeno življenje, izhajajoče iz samoupravnega sistema, do neke mere omogočila, da so se nekdanje meščanske vrednote na nekaterih področjih posredno le obdržale (npr. kultura, šport idr.).« (Göncz v Just-Lainšček 2005: 37)

Slovensko prebivalstvo v okolici Lendave je opredeljeno kot »pridni viničarji« (Just-Lainšček 2005: 133). Poleg tega je odločitev prebivalstva, kljub mnogim aktivnostim in slovenskim nacionalnim aktivnostim in shodom v prid izločitvi izpod madžarske nadoblasti pod okrilje nove južnoslovenske države, v tej isti knjigi opredeljena kot odločitev le »dela prebivalstva slovenske narodnosti« (Göncz v Just-Lainšček 2005: 37). Kakšna bi bila dejanska odločitev prebivalcev Prekmurja s Porabjem na plebiscitu, ne vemo in ne bomo nikoli izvedeli. Plebiscit namreč ni bil izveden. Toda tudi druge t. i. plebiscitne odločitve za priključitev tej ali drugi državi, kot je bil npr. koroški plebiscit 1920, ne povedo dosti o narodnostni strukturi in nacionalnem čutenju prebivalstva. Tako so se 10. oktobra 1920 celo v še danes večinsko slovenski Globasnici odločili za avstrijsko državo, saj zaradi bojazni pred poceni kmetijskimi izdelki iz ostalih delov Jugoslavije in obenem močne deželne koroške zavesti niso podpirali takratne Jugoslavije (Granda 2008: 254).

O slovenskosti pokrajine med Muro in Rabo tudi v preteklosti priča tudi madžarsko poimenovanje te pokrajine, Vendvidék, pri čemer Vend pomeni Slovenec oziroma slovensko, kar kaže na slovensko obarvanost te pokrajine. Slavičevi članki in knjige ter Jeričevi spomini pričajo o mnogih zborovanjih v podporo slovenske izločitve izpod madžarske nadoblasti, k čemur je gotovo pripomoglo nasilno ravnanje madžarskih oblastnikov do Slovencev in celo duhovnikov, npr. Klekla st., ki so ga madžarske oblasti, sovjetske in fevdalne, po koncu prve svetovne vojne preganjale, kar se je nadaljevalo tudi med drugo svetovno vojno (več v Tivadar 2020a, b). Zelo pomembno je poudariti tudi usodo večinsko slovenskega Porabja, ki je vse to obdobje po letu 1919 v okviru madžarske države stagniralo in narodnostno nazadovalo.⁵

V obdobju po t. i. pomladi narodov so se razrastla nacionalistična gibanja, ki niso upoštevala drugih narodov in kultur. Madžarski nacionalizem je bil zelo močan, o čemer so pisali celo katoliški duhovniki, ki so bili načeloma lojalni fevdalni oblasti in tudi svojemu škofu. Tako škof dr. Jožef Smej v Spremni besedi v faksimile *Mále biblije z-kejpami* (2013) zapiše:

»Če upoštevamo vse okoliščine, potem Mala biblia z-kejpami [slikami], podobno kot omenjeni Nouvi zákon, zasluži, da izide v faksimilu. Mala biblia je namreč izšla v času najhujše hungarizacije, in sicer načrtne: pomadžariti najprej mesto Murska Sobota, nato pa okolico. Tarča napadov je bil dr. Franc Ivanocy (Ivanovski) – Kodila (1857–1913), župnik in dekan na Tišini, prekmurski Slomšek. Ivanocy je bil v očeh hungarizatorjev veleizdajalski dušni pastir, ker je s svojim kaplanom Jožefom Kleklom st. (1874–1948) poučeval verouk v slovenščini, ker je širil mohorjanske knjige in zavestno odklanjal madžarsko preimenovanje prekmurskih krajev in ker je kot prekmurski Mojzes hotel izpeljati svoje ljudstvo iz sužnosti v obljubljeni deželni Štajerske in Kranjske.

Pred izdajami *Mále biblije* (1897, 1898, 1892) je izhajal *Máli katekizmus* za katolicsánszke soule posztáвлено od Luttár Miklósa (1888, 1891, 1892, 1894). [...] Luttárjev katekizem z besedilom v prekmurščini je rabil kot sredstvo za pomadžarjenje Prekmurcev. Časnik *Muraszombat és vidéke* (Murska Sobota in okolica) z dne 8. januarja 1892, št. 2, izrecno priporoča Luttárjev katekizem vsem učiteljem kot primerno sredstvo za pomadžarjenje (na državnih šolah so morali verouk poučevati učitelji).« (Smej 2013)

Luttárjev katekizem je naveden tudi v popisu prekmurskih knjižnih tiskov, kjer tudi navaja besede iz soboškega časopisa ter poudari, da »se more zanesljivo tako doseči ta [pomadžarjevalni] namen«. (Škafar 1978: 61)

O madžarizaciji pišejo tudi mlajši duhovniki zgodovinarji:

5 S precejšnjo gotovostjo lahko trdimo, da bi se kaj takega lahko zgodilo tudi v preostalem delu Prekmurja, če bi bil priključen Madžarski.

»V Murski Soboti so z namenom madžarizacije Prekmurja madžarizatorji okoli leta 1878 ustanovili madžarsko kazino,⁶ ki je izdajala časopis *Muraszombat és vidéke*, Murskosoboška pokrajina, in leta 1893 še pomadžarjevalno društvo z imenom Madžarsko izobraževalno društvo Vendske krajine (Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület), katerega namen je bil zatirati prekmurščino na račun madžarščine. Ob ustanovitvi je predsednik društva Pongrác Pósfay zapisal: 'Ohranitev in krepitev madžarstva v tej pokrajini je naša najvažnejša narodna zadeva.' (Pósfay 2001, 6–7). Med ljudi so zato širili madžarske knjige, ustanavljali madžarska prosvetna društva in pevske zборе. Leta 1904 so začeli celo pošiljati otroke na kolonije v notranjost Madžarske, da bi se naučili madžarščine in navzeli madžarske kulture.« (Lažeta 2019: 26–27)

O podobnih pritiskih na nemadžarsko ljudstvo konec 19. stoletja, v času dualizma, pišejo slovaški zgodovinarji:

»V zadnjih desetletjih 19. stoletja pa se je začelo zmanjševati število prebivalcev, ki so slovaščino navajali kot materni jezik. Zmanjševanje števila Slovakov je bilo posledica migracij in delno tudi posledica političnih razmer, ki so spodbujale 'situacijsko' asimilacijo. Statistike so pokazale, da je bila v času neoabsolutizma v 50. letih preferirana nemščina, po njegovem padcu pa je doživel pravi razcvet madžarski nacionalizem. Leta 1869 je živelo na ozemlju Slovaške samo še 84 % ogrskega števila Slovakov. Število Madžarov se je v tem obdobju povečalo za 25 %, Nemcev pa je bilo več za 54 %. Na tako skokovito naraščanje števila Nemcev je vplival zadnji val kolonizacije in priseljevanja Judov, ki so jih zaradi jidiša uvrščali k nemški narodnosti.

Neenakomeren gospodarski razvoj posameznih ogrskih regij in madžarizacija po avstro-ogrski nagodbi (1867) sta povzročila deformacije demografskega razvoja posameznih narodnosti. V obdobju dualizma (1867–1918) izkazujejo ogrske statistike nadpovprečen prirastek Madžarov in visoko podpovprečen prirastek drugih nemadžarskih narodnosti.« (Mannová 2005: 215)

Obstaja pa tudi bistvena razlika pri narodni zavesti obeh narodov – madžarskega in slovenskega: slovenski narod svojo identiteto gradi večinoma od prve knjige (1550), še raje pa šele od druge polovice 19. stoletja (Kosi-Strgar 2016). Sv. Štefan Ogrski in sv. Ladislav pa sta simbola tudi sodobne madžarske države (tudi na slovenski wikipediji nosita naziv Ogrski), madžarska svetnika in kralja, čeprav sveti Ladislav v bistvu nosi slovansko ime (vladi-slav) in je izhajal iz pretežno slovanskih dežel. Prav tako sta oba delovala bistveno pred začetkom ustvarjanja narodov in narodne zavesti ter države v sodobnem pomenu besede (kralj Štefan konec 10. in prva polovica 11. stoletja in kralj Ladislav v 11. stoletju). Tudi poimenovanje Hungaria,

6 Kot piše Jerić (2001: 5), so v tem društvu združevali vse prekmurske madžarizatorje, ki so dosegli pomadžarjenje vseh krajevnih imen in ljudskih šol v Prekmurju (cit. po Lažeta 2019: 118).

Hungaricum ipd., ki je povezano s Huni in ne Madžari, je na Madžarskem (in v Sloveniji) zelo pogosto, predvsem pa bistveno pogostejše, kot pa poimenovanje in identifikacija s Karantanijo, Spodnjo Panonijo, knezoma Kocljem in Samom ter tudi sv. Cirilom in Metodom med Slovenci. Mitološka vrednost vseh teh osebnosti je sicer obstajala in delno obstaja še danes tudi na Slovenskem. Ciril in Metod sta tudi po zaslugi po njiju poimenovanega društva obstajala kot slovenska zavetnika znotraj madžarske kraljevine, v veliki meri kot odgovor na madžarski nacionalizem od druge polovice 19. stoletja: »Ne glede na zgoraj zapisano in na realno vrednost njunega dela pa je treba posebej poudariti, da je bil kult Cirila in Metoda silno pomemben v prizadevanjih srednjeevropskih Slovanov za kulturno enakopravnost tako v ožjem kot širšem mednarodnem okolju. Ni slučajno škof Hren, o katerem vedo mnogi toliko slabega, solunskim bratoma posvetil oltar v Kölnu. Ni slučajno, da je njima posvečenih nekaj oltarjev in da se je med preprostimi ljudmi vse do nedavnega ohranilo toliko ljudskega izročila o njuni poti skozi naše kraje. [...] Ne gre pozabiti na društvo sv. Cirila in Metoda s konca 19. in začetka 20. stoletja, ki je stalo na čelu narodnoobrambnih bojov proti nemškemu in italijanskemu nacionalizmu. Ne nazadnje je posredno prispevalo k zunanji slovenizaciji Ljubljane 1908. [...] Vsekakor sta mu [Rimu oziroma papeški državi] predstavljala most do versko ločenih slovanskih bratov. Tako ju je videl Anton Martin Slomšek, ki je bil kot izjemno zaveden Slovenec njun velik častilec.« (Granda 2008: 68–69)

Skupna prekmurska večjezična multikulturna identiteta

Sodobna prekmurska zavest temelji na pripadnosti pokrajini s specifičnim jezikom in kulturo, vse drugo pa so predvsem miti:

»Tudi Prekmurje premore kar nekaj svojih velikih zgodb, ki so utrjevale etnično in jezikovno drugačnost Prekmurcev znotraj tisočletne madžarske nadoblasti. Vedeti je namreč treba, da Madžari tukajšnjih pripadnikov slovenske narodnosti niso priznali kot narodnostne manjšine, marveč so jih ti imenovali preprosto Vendi, torej Madžari, ki govorijo drug jezik. Ena teh zgodb, ki je sčasoma prerasla v legendo in se globoko vpisala v zavest tukajšnje pokrajine, je zagotovo zgodba o Murski republiki in njenemu mitskemu junaku Vilmošu Tkalcu. [...] Murske republike in njenih junakov je bilo kmalu konec. 3. junija, le 5 dni po razglasitvi, je bila zlomljena in razpuščena, 2 dni kasneje je potihnilo tudi pokanje. To je bil teden, ki je postal legenda, vse ostalo je zgodovina, tudi to, da je bilo že poleti istega leta 1919 Prekmurje prvič priključeno matičnemu narodu onkraj Mure.« (Šarotar 2010: 63–65)

Zaradi toleriranja madžarske nacionalistične politike tudi v sodobni družbi in politiki smo še toliko bolj pozorni na projekt promocije Prekmurja oziroma Pomurja (kar ni eno in isto). V slovenski javnosti, še posebej na spletu, se namreč ustvarja nov

turistični projekt, ki se je oglaševal v *Družini* (»V Pomurje/Muravidékre (#muravidekre, #vpomurje)«; *Družina*, 26. 9. 2021, št. 39). Projekt je resda namenjen podpori madžarske manjšine, saj je kot njegov glavni organizator navedena Pomurska Madžarska samoupravna narodna skupnost – Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség (PMSNS – MMÖNK) – toda financira ga tudi slovensko gospodarsko ministrstvo. Napačen prevod *Muravidekre/V Pomurje* kaže na površnost in na neskrbno upravljanje s slovenskim jezikom, obenem pa zavaja slovenske govorce, ki bodo še težje ločili med levim in desnim bregom Mure. Mogoče pa je mišljeno tudi Medžimurje, ki tudi spada v obmursko krajino, ki je bila nekoč tudi del madžarske kraljevine (o izrazu Pomurje piše že omenjeni Zupančič 2009). Zdaj nas povezuje na ta projekt (<https://www.muravidek.re/>) sicer pozdravi z Odkrijte Prekmurje, vendar je spodaj še vedno poimenovano z #muravidekre/#vpomurje.

Osredotočenost na madžarski jezik in kulturo je logična, ko na spletni strani pregledamo seznam sodelujočih občin, ki so dvojezične. To sicer ne opraviči neustreznih prevodov. Prav tako en zavihek nosi naslov »O tradiciji ljudskega plesa v Prekmurju«, predstavljena pa je le madžarska plesna kultura. Ali druge plesne kulture v Prekmurju ni? To je retorično vprašanje, saj gre za projekt spodbujanja madžarske narodnosti in se z drugo kulturo načeloma ne ukvarja. Vendar madžarska narodnost in kultura sobiva s slovensko in bi bilo primerno povezovanje obeh narodov, ne pa ločevanje na slovenski in madžarski del. Če pa se že poudarja samo madžarskost, pa bi moral imeti zavihek naslov »O tradiciji madžarskega ljudskega plesa v Prekmurju«.

Predlagam prvo možnost – predstavitev celotne zgodovine Prekmurja, vsaj na kratko torej tudi o slovenski prekmurski in drugih kulturah v Prekmurju, vključno s Porabjem in obmejnimi, nekoč tudi slovenskimi kraji. Kot prekmursko sedanjost in kulturno raznolikost moramo opredeliti sedanje prebivalce Prekmurja, vključno s slovenskimi Primorci, ki so po begu pred italijanskim fašizmom našli zatočišče tudi v Lendavi oziroma vaseh ob Muri, s čimer je ta pokrajina ponovno pokazala svojo večkulturnost in sprejemanje ljudi od blizu in daleč. Na ta dejstva in opredelitve na tej zelo aktualni spletni strani sem opozoril predvsem zaradi v tem članku opisanih izkušenj iz ne tako daljne preteklosti, ko je bilo zanikanje slovenske kulture in slovenstva v Prekmurju sestavni del javnega diskurza ter vladajoče politike – zdaj se tak nacionalistični diskurz zaenkrat v posameznih sestavkih pojavlja samo na družabnih omrežjih.

Določena nacionalna nasprotja bodo na dvojezičnih območjih vedno obstajala, vendar lahko za prekmursko pokrajino brez dvoma zatrdimo, da je tako versko, nacionalno kot tudi sicer izrazito multikulturno in strpno okolje, kot piše v navedeni knjigi (Just-Lainšček 2005: 18–37). Ob tem moramo gledati na jezikovni razvoj vseh avtohtonih skupnosti (madžarske, slovenske, hrvaške in romske) in ohranjanje raznolike prekmurske kulture, ki ni umetno vnesena od drugod, iz drugih krajev matičnih

narodov. Večjezikovna in multikulturna prekmurska identiteta, ki se je oblikovala skozi stoletja ob sobivanju različnih jezikov in kultur, je značilnost Prekmurja nekoč in danes, o čemer pričajo slovenski prekmurski knjižni jezik in živeča madžarska ter tudi romska skupnost.

In kot sem pred kratkim napisal ob ponovni izdaji knjige Vilka Novaka (2021) – ni nam treba ponavljati napak iz preteklosti, ko so zanikali kulturo in celo pravico do obstoja drugega naroda, ki je živel in živi v naši skupni pokrajini. In bo živel tudi naprej, če bomo hoteli ustvarjati multikulturno in svobodno strpno družbo dialoga in socialne komunikacije, ki določata človeka v njegovi primarni biti. V tem oziru presejanja starih vzorcev tako v jeziku kot tudi v politiki razumem t. i. detrianonizacijo madžarskega jezika, ki se končno rešuje bremena trianonske »krivice« in gleda na sodobni razvoj in rabo jezika v sodobnih okoliščinah (Kolláth-Kruzsliz-Gaál 2021). Tudi slovensko jezikoslovje mora biti zelo pozorno in kritično do pretirano systemskega v zgodovino usmerjenega jezika, ki pelje v smer idealizacije in v končni fazi nerabe slovenskega jezika (prim. problem normiranja tonemskosti v slovenskem sodobnem in preteklem pravorečju, Tivadar 2012b).

Na koncu razpravljanja o prekmurski identiteti je mogoče najbolje omeniti znanega lendavskega etnologa Bálinta Belocsicsa, ki je bil rojen v Redicsu prekmurskim (»vend«, vendskim, tj. slovenskim) staršem in je začetnik etnoloških raziskav na Madžarskem (Kepe 2014: 20). Večino svojih razprav je ustvaril v madžarskem jeziku, ker je živel v okviru madžarske države, čeprav je pisal tudi prekmursko. Za ohranitev prekmurskega jezika in kulture, tako madžarske kot slovenske (Novak 1989), pa si je prizadeval tudi njegov naslednik na področju etnologije v Sloveniji Vilko Novak, eden od utemeljiteljev študija etnologije na ljubljanski univerzi. Znanje sosednjega madžarskega jezika je zelo pomembno, česar se je zavedal tudi Vilko Novak.⁷

Viri

Muravidekre/V Pomurje. *Pomurska Madžarska samoupravna narodna skupnost – Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség (PMSNS – MMÖNK)*. Dostopno na: <https://www.muravidek.re/>

7 Kolikor čas in obveznosti v službi dopuščajo, se tudi avtor tega članka učim madžarskega jezika, ki se ga nisem mogel naučiti v gimnazijskih letih v Murski Soboti konec 20. stoletja, čeprav prihajam iz Prekmurja, ki meji na madžarsko državo. Znanje drugega jezika (madžarščine ali slovenščine) krepi jezikovno samozavest prekmurskega govornika, ki primarno govori slovensko ali pa madžarsko prekmurščino. Poznavanje sosednjega jezika namreč okrepi jezikovno-kulturno zavest in kompetentnost v maternem jeziku, katerega moramo, da bi pridobili kakovostno jezikovno znanje drugih jezikov, tudi najbolje obvladati.

Literatura

- Antalics, Stephen C., jr., 1998. The political promotion of the term »Wend« in the United States and Hungary in the period prior to and after world war I. *Zbornik soboškega muzeja. [Št.] 5 (1998)*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej. 125–147.
- Francek Mukič – Marija Kozar Mukič, 1982. *Slovensko Porabje*. Celje: Mohorjeva družba.
- Munda Hirnök, Katalin, Slavec Gradišnik, Ingrid (2019). Meje in spomini nanje. *Traditiones (Ljubljana)*, letnik 48, številka 1, str. 27–75. URN:NBN:SI:doc-667XQA3M from <http://www.dlib.si>
- Granda, Stane, 2008. *Mala zgodovina Slovenije*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Haramija, Dragica, 2019. V knjižni prekmurščini objavljena neumetnostna gradiva v Marijikinem ogručku. *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest* (ur. H. Tivadar). 397–406.
- Jerič, Ivan, 2019 (2000). *Moji spomini* (1. ponatis). Beltinci: Občina Beltinci (Tiskarna digitalni tisk, d.o.o.).
- Just, Franci – Lainšček, Feri (ur.), 2005. *Občina Lendava/Lendva Község*. Murska Sobota: Franc Franc.
- Kepe, Zoltán, 2014. Znameniti Lendavčani: razstava v spomin na 820-letnico prve pisne omembe Lendave/Nevezetes lendvaiak: kiállítás Lendva első írásos említésének 820. évfordulója megünneplésére. Lendava/Lendva: Galerija-Muzej/Galéria-Múzeum.
- Kerec, Darja (intervjuvanec), 2019. »Nerazvitost Prekmurja je stereotip, podedovan spomin!« *Oddaja Podobe znanja, Radio Slovenija, Tretji program (ARS)*, 16. 8. 2019. Ljubljana: Radiotelevizija Slovenija javni zavod, 2019. <https://ars.rtvsl.si/2019/07/nerazvitost-prekmurja-je-stereotip-podedovan-spomin/>
- Klemenčič, Marijan M., 2009. Pomurje in regionalna identiteta Prekmurja. *Pomurje [Elektronski vir] : trajnostni regionalni razvoj ob reki Muri: zbornik / 20. zborovanje slovenskih geografov, Ljutomer-Murska Sobota, 26.–28. marec 2009; urednica Tatjana Kikec*. 8–15.
- Kolláth, Anna – Kruzslicz, Tamás – Gaál, Péter, 2021. Trenutni trendi pri opisovanju različic madžarskega jezika v Prekmurju. *Jezik in slovstvo* 66/2/3. 167–179.
- Kosi, Jernej – Stergar, Rok, 2016. Kdaj so nastali »lubi Slovenci?« *Zgodovinski časopis, letnik 70, številka 3/4*. 458–488.
- Kovacs, Andrea, 2019. Priključitev ne more biti praznik. (intervju; novinar Marjan Maučec, STA, 19. 7. 2019). Dostop na: <https://volksgruppen.orf.at/slovinci/stories/3005108/>
- Kozar, Marija – Mukič, Francek, 1982. *Slovensko Porabje*. Celje: Mohorjeva družba.
- Kuhar, Peter, 2007. Le malo je takih! (*Družina*, 26. 09. 2007). Dostop na: <https://www.druzina.si/clanek/56-39-le-malo-je-takih>

- Lažeta, Andrej, 2019. *Povsod pokažimo, da smo Slovenci: kaj se je v Prekmurju godilo leta 1918 in do poletja 1919?* Murska Sobota : [samozal.] A. Lažeta.
- Mannová, Elena, 2005. Na poti v modernizacijo 1848–1918. V: *Slovaška zgodovina (ur. Elena Mannová, prevedel Andrej Rozman)*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Novak, Vilko, 1989. Madžari v Prekmurju in Slovenci v Porabju. *Traditiones*. 179–183.
- Novak, Vilko, 1997. Zsiga Tibor, Muravidéktöl Trianonig, Lendava: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet = Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 1996, 209 strani. *Zgodovinski časopis = Historical review = Istoričeskij žurnal: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*. Letnik 51, št. 3 (108) (1997), str. 428–430.
- Novak, Vilko, 2021. *Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja: druga izdaja polemike o knjigi Tiborja Zsige Muravidéktöl Trianonig*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Perger, Valerija, 2016. Na tleh leže slovenstva stebri stari – to je slovensko Porabje danes. *Slovenščina danes. Letnik 52, št. 7/8*. 102–108.
- Peti Stantič, Anita, 2008. *Jezik naš i/ili njihov*. Zagreb: Srednja Evropa.
- Pojbič, Jože, 2019. Manjšina v Porabju je v kritičnem stanju (*Delo*, 7.5.2019). Dostopna: <https://www.delo.si/kultura/razno/manjsina-v-porabju-je-v-kriticnem-stanju/>
- Rigler, Jakob, 2001. *Zbrani spisi I*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- RTV Slovenija, 2021. »Kako so prekmursko identiteto ohranili izseljenci v ZDA?«, dostopno na <https://www.rtv slo.si/4d/arhiv/174798762?s=tv>
- Šarotar, Dušan, 2010. Murska republika. V: *Prekmurje za radovedneže in ljubitelje, 2010, ur. Luthar, Oto*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. 63–65.
- Šiftar, Vanek, 1989. Prekmurje 1918–1920 (okupacija). *Časopis za zgodovino in narodopisje = Review for history and ethnography* 60/1. str. 33–53.
- Škafar, Ivan, 1978. *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919 (Bibliographie der Drucke im Dialekt von Prekmurje von 1715 bis 1919)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Škiljan, D., 2002. *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- Slavič, M. 1921. *Prekmurje*. Ljubljana: Slovenska krščansko-socialna zveza.
- Smej, Jožef, 2013. Spremna beseda k faksimilu *Mala biblia z-kejpami ali Zgodba zvečlicsanya za málo decsiczo (Gerely, József)*. Murska Sobota: Tiskarna Klar.
- Tivadar, Hotimir, 1997. Je to pravi datum za praznovanje? Nekaj misli o 17. avgustu 1919 in sedanosti v deželi ob Muri. *Vestnik (Leto 49, št. 33)*, 14. avgust 1997. 29.
- Tivadar, Hotimir, 2012a. *Slovanskost, slovenskost med Muro in Rabo v 3. tisočletju s pogledom v preteklost*. Individualna in kolektivna dvojezičnost. Ur. Petra Stankovska, Maria Wtorkowska, Jozef Pallay. 135–142.
- Tivadar, Hotimir, 2012b. Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija*, letnik 60, številka 4. 587–601.
- Tivadar, Hotimir, 2020a. Bratje po jeziku: jezikoslovno-zgodovinski pogled na priključitev oziroma združitev prekmurskih Slovencev. V: Štih, Peter (ur.), Ajlec,

- Kornelija (ur.), Kovács, Attila (ur.). »Mi vsi živeti ščemo«: *Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana, 29.–30. maj 2019*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 565–592.
- Tivadar, Hotimir, 2020b. Vloga vere in duhovnikov pri ohranitvi slovenske kulture in jezika med Muro in Rabo. V: Kolar, Bogdan (ur.). *Prekmurje v letu 1919 in katoliška cerkev*, (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 42). Ljubljana: Teološka fakulteta. 155–174.
- Tivadar, Hotimir, 2021. Uvodna razprava ob prenovljeni izdaji knjige Zgodovina iz spomina. *Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja: druga izdaja polemike o knjigi Tíborja Zsige*.
- Zakon o praznikih in dela prostih dnevih v Republiki Sloveniji (uradno prečiščeno besedilo) (ZPDPD-UPB1), 2005. Dostopno 3. 1. 2020 na: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=2005112&stevilka=4916>
- Zupančič, Jernej, 2009. Ob etničnem in državnem robu na slovenskem vzhodu [Elektronski vir]. *Pomurje [Elektronski vir]: trajnostni regionalni razvoj ob reki Muri: zbornik / 20. zborovanje slovenskih geografov, Ljutomer–Murska Sobota, 26.–28. marec 2009; urednica Tatjana Kikec*. 16–26.
- Zsiga, Tibor, 1996. *Muravidéktől Trianonig*. Lendava: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet/Zavod za kulturo madžarske narodnosti.